

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica XV (2013)

Ewa Fogelzang-Adler

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Oblicze ideowo-programowe Klubu i Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi w latach 1937–1939 w świetle prasy

Abstract

The article discusses the history of the Democratic Club and the Democratic Party that was created on its basis in Łódź. The organizations operated since February 1938 to September 1939. The article also describes their ideology and program as well as the organizational and socio-political activity. Information about the plans of establishing the Łódź branch of the Democratic Club appeared in numerous press headlines at the end of November 1937. Later, articles about the activity of the Club and Party were also published. Their analysis allows for reconstructing a chronicle of the Łódź democratic movement.

Key words: History of Poland in the years 1919–1939, Democratic Club, Democratic Party, Łódź, ideology and program, social and political history

Powstaniem, a następnie rozwojem Klubu i Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi zainteresowała się część dziennikarzy międzywojnia, czyniąc je przedmiotem mniej czy bardziej wnikliwych rozważań. Zamieszczane były w formie krótszych lub dłuższych informacji, często skomentowanych, oraz w artykułach problemowych¹.

¹ Podjęta w niniejszym artykule próba rekonstrukcji zagadnień związanych z powstaniem i działalnością prowadzoną przez Klub i Stronnictwo Demokratyczne w Łodzi w latach 1937–1939 oraz jego obliczem ideowo-programowym została przeprowadzona na podstawie analizy zawartości materiałów źródłowych, informacji zamieszczonych na ten temat w wybranych tytułach prasowych („Łodzianin”, „Republika”, „Krakowski Kurier Wieczorny”, „Głos Poranny”, „Robotnik”, „Dziennik Ludowy”, „Orka na Ugorze”, „Czarno na Białym”), edycji źródeł oraz literatury przedmiotu. Wydaje się, że warto przybliżyć problematykę genezy i prac prowadzonych przez łódzkich demokratów w ostatnich latach II Rzeczypospolitej, gdyż są one stosunkowo mało znane. Do tej pory były często pomijane w opracowaniach historycznych, prasoznawczych i politologicznych. Bardzo rzadko stanowiły przedmiot odrębnych zainteresowań badawczych. Zob.: *Materiały do historii Klubów Demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937–1939*, oprac. L. Chajny, cz. 1, 2, Warszawa 1964; M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Stronnictwo Demokratyczne w województwie łódzkim w latach 1937–1975*, Warszawa 1981. Por. także: *Stronnictwo Demokratyczne w latach 1937–1965*, Warszawa 1967; P. Winczorek, *Miejsce i rola SD w strukturze politycznej PRL*, Warszawa 1975; idem, *Doktryna ustrojowa Stronnictwa Demokratycznego w latach 1944–*

W końcu listopada i na początku grudnia 1937 roku opublikowano w prasie informacje dotyczące planów powołania Klubu Demokratycznego w Łodzi². W „Krakowskim Kurierze Wieczornym” podano, że 12 grudnia ma odbyć się zebranie, na którym wyłonione zostaną władze Łódzkiego Klubu Demokratycznego³. Dziennikarze „Republiki” zapowiedzieli przyjazd do Łodzi senatora prof. dr. Mieczysława Michałowicza, który miał przeprowadzić rozmowy z tamtejszymi działaczami⁴.

W skład powołanego 15 grudnia 1937 r. Komitetu Organizacyjnego Okręgu Łódzkiego weszli: płk w stanie spoczynku dr Stanisław Antoni Więckowski, Michał Bartoszewski, Stanisław Grabowski, Józef Golczewski, Karol Pietrasiak, Kazimierz Gallas, Leonard Rac, dr Michał Urbach, Bratkowski⁵. Tymczasowa siedziba znajdowała się przy ulicy Kilińskiego 86 m. 7. W zebraniu, które zwołano

1981 (1), „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1985, nr 2 (45), s. 3–18; *Stronnictwo Demokratyczne w urzeczywistnieniu demokracji w Polsce*, Warszawa 1980; A. Rajewski, *Stronnictwo Demokratyczne w PRL. Podstawowe fakty i informacje*, Warszawa 1984; idem, *Urzeczywistnić demokrację. Stronnictwo Demokratyczne w PRL, Warszawa 1987; 45 lat Stronnictwa Demokratycznego. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Centralny Komitet SD 16 kwietnia 1984 r.*, Warszawa 1984; *Vademecum wiedzy o Stronnictwie Demokratycznym. Stronnictwo Demokratyczne w działaniu wczoraj i dziś*, Warszawa 1985; A. Andrusiewicz, *Geneza Klubów Demokratycznych oraz ich ewolucja polityczno-ideowa*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1979, t. 1; idem, *SD w systemie politycznym Polski Ludowej*, Warszawa 1985; *Historia i dorobek polityczny Stronnictwa Demokratycznego*, Warszawa 1987; J.R. Nowak, *Buntownicy i asekuranci. Białe plamy z historii SD 1939–1989*, Warszawa 1991; A. Czubiński, *Stronnictwo Demokratyczne (1937–1989). Zarys dziejów*, Poznań 1998; W. Żebrowski, *Stronnictwo Demokratyczne w latach 1937–1995*, Olsztyn 1997; idem, *Z dziejów Stronnictwa Demokratycznego w Polsce*, Bydgoszcz 1999; idem, *Stronnictwo Demokratyczne w warunkach demokratyzacji ustroju politycznego*, Olsztyn 2003.

² Klub Demokratyczny w Łodzi powstał 7.02.1938 r. jako czwarty, po Warszawskim Klubie Demokratycznym (16.10.1937 r.), Krakowskim Klubie Demokratycznym (28.11.1937 r.) i Katowickim Klubie Demokratycznym (5.02.1938 r.). Por. L. Chajny, *U źródeł powstania Klubów Demokratycznych*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939” 1967, t. 11; R. Rudnicki, *Klub Demokratyczny i Stronnictwo Demokratyczne w Łodzi*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1985, z. 1 (44), s. 114–119.

³ *Klub Demokratyczny w Łodzi*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 26.11.1937, nr 248; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 297, poz. 605. Zebranie organizacyjne, poprzedzające utworzenie Łódzkiego Klubu Demokratycznego, odbyło się 15 grudnia 1937 r. M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, *Stronnictwo Demokratyczne...*, s. 12.

⁴ *Prof. Michałowicz przybędzie do Łodzi*, „Republika” 6.12.1937, nr 335; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 297, poz. 606.

⁵ *Klub Demokratyczny w Łodzi*, „Republika” 16.12.1937, nr 345; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 297–298, poz. 607; M. Bandurka, 1979, *Łódzcy działacze SD we władzach administracji terenowej (rok 1939 i 1945)*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego”, z. 1 (20), s. 62–65. W *Sprawozdaniu miesięcznym wojewody łódzkiego z legalnego ruchu politycznego i narodowościowego za styczeń 1938*, nr 1 z 9.02.1938, zanotowano: „Klub Demokratyczny i Związek Lewicy Patriotycznej żadnej działalności nie przejawiały”. *Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego. Rok 1938*, cz. 1: *Legalny ruch polityczny i narodowościowy*, oprac. i red. J. Walicki, Łódź 2012, s. 5.

7 lutego 1938 r., wzięło udział około 100 osób. Wysłuchano referatu ideowego płk. Stanisława Antoniego Więckowskiego, a później wybrano Zarząd. Prezesem został płk dr Stanisław Antoni Więckowski, wiceprezesami – prof. dr Wincenty Ludwik Tomaszewicz i Kazimierz Gallas, skarbnikiem – Roman Szymański, zastępcą skarbnika – Feliks Żurawski, sekretarzem generalnym – Adam Brojek, sekretarzem prez. – Karol Pietrasiak, gospodarzem – Stanisław Grabowski, zastępcą – Romuald Rudnicki⁶. Do komisji rewizyjnej wybrano: J. Golczewskiego, Kazimierczaka, Jana Nowaka, Leonarda Raca, Skalingera. Stosunkowo szybko podjęło pracę kilka komisji – organizacyjno-gospodarcza, propagandowo-prasowa, finansowa⁷. Siedzibę Klubu Demokratycznego przeniesiono na ulicę Piotrkowską 105, lokal znajdował się na pierwszym piętrze, dyżury odbywały się codziennie oprócz sobót, niedziel i świąt⁸. Jeszcze przed oficjalnym zainaugurowaniem działalności Klub zadeklarował współpracę z PPS – jednym z dwu najważniejszych ugrupowań na terenie Łodzi⁹. Jego członkowie wzięli udział w zgromadzeniu zwołanym z inicjatywy OKR PPS 20 lutego 1938 r., opowiadając się za akcją protestacyjną wymierzoną przeciw projektowi nowej ordynacji wyborczej do samorządu. Przemawiał na nim w imieniu Klubu dr Stanisław Więckowski. Po wysłuchaniu referatów osoby zgromadzone powzięły rezolucję protestacyjną, która miała zostać przesłana „czynnikom rządowym w Warszawie”¹⁰. Pierwsze plenarne posiedzenie Łódzkiego Klubu Demokratycznego odbyło się 6 marca 1938 r. w lokalu własnym¹¹. Przewodniczący płk dr Stanisław Więckowski wygłosił referat na temat celów i zamierzeń Klubu,

⁶ Dr Stanisław Więckowski wygłosił referat, po którym odbyła się dyskusja, a po niej wybrano władze Klubu, liczącego według różnych danych od 40 do 400 członków. Do Zarządu weszli bez funkcji: Władysław Dolecki (urzędnik), Jan Palusiński (nauczyciel), dr Michał Urbach (lekarz), Marian Bartosiewicz. *Sprawozdanie miesięczne wojewody łódzkiego z legalnego ruchu politycznego i narodowościowego za luty 1938 r.*, nr 2 z 9.03.1938. *Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego...*, op. cit., cz. 1, s. 71–72.

⁷ *Klub Demokratyczny w Łodzi*, „Republika” 8.02.1938, nr 38; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 298–299, poz. 608. W *Sprawozdaniu miesięcznym wojewody łódzkiego* podano, że Klub Demokratyczny w Łodzi liczy 400 członków. *Sprawozdanie miesięczne wojewody łódzkiego za luty 1938 r.*, nr 2 z 9.03.1938. Por. M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzemińska, op. cit., s. 13–14.

⁸ *Lokal Klubu Demokratycznego*, „Łodzianin” 24.02.1938, nr 55; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 300, poz. 610.

⁹ Drugim było Stronnictwo Narodowe. *Sprawozdanie miesięczne wojewody łódzkiego... za styczeń 1938 r.*, nr 1 z 9.02.1938. *Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego...*, op. cit., cz. 1, s. 1–2.

¹⁰ *PPS i Klub Demokratyczny protestuje przeciwko nowej ordynacji samorządowej*, „Głos Poranny” 21.02.1938, nr 51; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 300, poz. 609.

¹¹ W *Sprawozdaniu miesięcznym wojewody łódzkiego* napisano: „6.3. w Łodzi odbyło się zebranie inauguracyjne we własnym lokalu przy udziale 53 osób”. *Sprawozdanie miesięczne wojewody łódzkiego... za marzec 1938 r.*, nr 3 z 11.04.1938. *Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego...*, op. cit., cz. 1, s. 107.

przy obecności członków oraz zaproszonych gościach, m.in. z PPS i ZZZ¹². Wytyczne programowe zawierał także referat Jana Palusińskiego. Osoby zabierające głos w dyskusji podkreślały tradycje demokracji polskiej, zaznaczając, że posiada ona „dużą siłę żywotną” i odegra w „życiu państwa doniosłą rolę”. Powoływano się na zasady, o które walczyli Tadeusz Kościuszko i Józef Piłsudski, „budując wolną Polskę w oparciu o szerokie masy pracownicze”¹³.

W działalności społeczno-politycznej Klubu Demokratycznego w Łodzi ważną rolę odgrywały cyklicznie organizowane spotkania, odczyty, imprezy okolicznościowe. Dużą popularność zyskały cotygodniowe odczyty, wygłaszane na wieczorach dyskusyjnych przez prelegentów – działaczy miejscowych lub zapraszanych z Warszawy oraz terenowych ośrodków. Jednym z pierwszych referentów był redaktor Jan Czarnocki z Warszawy, który złożył sprawozdanie z Kongresu Stronnictwa Ludowego zorganizowanego 27 i 28 lutego 1938 r. w Krakowie¹⁴. Niezwykle popularny okazał się odczyt senatora prof. Mieczysława Michałowicza – prezesa Klubu Demokratycznego w Warszawie. 22 maja 1938 r. o godz. 12.00, w lokalu Towarzystwa Śpiewaczego, przedstawił wykład pt. „Sumienie obywatelskie”¹⁵. W „Łodzianinie” przyznano, że zarys rozwoju demokracji w Polsce zaprezentowany został w sposób wyczerpujący, a referent był serdecznie powitany przez zebranych i wysłuchany „przez blisko dwutysięczny tłum z uwagą i zainteresowaniem”¹⁶. W „Głosie Porannym” przytoczono treść rezolucji przyjętej po referacie. Za znamienne uznano słowa:

Uznajemy potrzebę konsolidacji świata pracy dla obrony wielkości i mocy Rzplitej Polskiej [...]. Dziś pod tym sztandarem stajemy skupieni w walce z rodzimą reakcją bez względu na jej barwę [...]. Nie chcemy panoszenia się reakcji w Polsce. Nie chcemy ucisku narodowościowego, ani wytworzenia obywateli I i II klasy¹⁷.

Wiele wystąpień dotyczyło bieżących zagadnień społecznych i politycznych, prezentowanych w różnych aspektach. Referaty tego rodzaju wygłosili: dr Stanisław Więckowski – 19 kwietnia 1938 r., płk January Grzędziński – 16 października i 4 grudnia 1938 r. oraz 5 marca 1939 r., red. Wincenty Rzymowski – 16 października

¹² *Mieszczanieństwo w Klubie Demokratycznym*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 9.03.1938, nr 67; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 302, poz. 613.

¹³ *Swobód obywatelskich bronić będzie zorganizowana demokracja polska*, „Głos Poranny” 7.03.1938, nr 65; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 301–302, poz. 612.

¹⁴ *Z Klubu Demokratycznego w Łodzi*, „Republika” 27.03.1938, nr 85; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 302–303, poz. 614.

¹⁵ *Odczyt prof. Michałowicza w Łodzi*, „Dziennik Ludowy” 22.05.1938, nr 143; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 309, poz. 623.

¹⁶ *Sumienie obywatelskie. Wielkie Zgromadzenie Klubu Demokratycznego w Łodzi*, „Łodzianin” 23.05.1938, nr 142; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 309–310, poz. 624.

¹⁷ *Przeciw podziałowi obywateli na klasy wypowiedzi się uchwalona wczoraj rezolucja Klubu Demokratycznego*, „Głos Poranny” 23.05.1938, nr 140; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 311–312, poz. 625.

1938 r., prof. Mieczysław Herz – 2 grudnia 1938 r., b. poseł Tadeusz Kopeć z Katowic – 12 marca 1939 r., senator prof. Zdzisław Żmigryder-Konopka – 2 czerwca 1939 r.¹⁸.

Wiele konferencji, obchodów, akademii odbywało się z udziałem członków Łódzkiego Klubu Demokratycznego. W programie jubileuszu 90. rocznicy Wiosny Ludów uwzględniono odczyt red. Wincentego Rzymowskiego¹⁹. W „Głosie Porannym” podsumowano go następująco:

Szlachetność ducha zwycięskiej demokracji, która nie mściła się nigdy na swych wczorajszych wrogach, była przyczyną niejednej późniejszej klęski [...] wszystko [...] co bardziej ofiarne i patriotyczne, łączyło się z akcją wyzwolenczą ludów europejskich, widząc w nich naturalnego sprzymierzeńca w walce o niepodległość Polski²⁰.

W „Robotniku” przyznano, że wspólne wystąpienia przedstawicieli Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Ludowego, Klubu Demokratycznego przyjęte zostały z niebywałym entuzjazmem „przez szczelnie natłoczoną salę”²¹. Pierwszomajowy pochód miał odbyć się pod hasłem protestu przeciw faszyzmowi i zagrożeniu wojną. Powołano się na słowa przewodniczącego Klubu Demokratycznego w Łodzi, wskazującego, że „tylko demokracja umie skupić masy, na której może być oparty byt państwa i wolność obywateli”²². Delegaci Klubu Demokratycznego uczestniczyli w obchodach rocznic ważnych wydarzeń oraz innych uroczystościach, razem z TUR, Związkami Zawodowymi, Czerwonym Harcerstwem i innymi organizacjami²³. Płk Stanisław Więckowski przemawiał w imieniu Klubu Demokratycznego w Łodzi na uroczystościach w Zalesiu zorganizowanych z okazji Święta Ludowego²⁴.

¹⁸ *Klub Demokratyczny w Łodzi*, „Republika” 18.09.1938, nr 256; *Przez inne okienko*, „Głos Poranny” 22.10.1938, nr 291; *Obecna międzynarodowa sytuacja polityczna*, „Dziennik Ludowy” 30.11.1938, nr 342; *Odczyt płk. Grzędzińskiego*, ibidem, 1.12.1938, nr 343; *Nowy kryzys Europy*, ibidem, 21.02.1939, nr 52; *Odczyt redaktora J. Grzędzińskiego*, ibidem, 2.03.1939, nr 61; *Odczyt redaktora J. Grzędzińskiego*, ibidem, 6.03.1939, nr 65; *Trudności polskiego parlamentaryzmu*, ibidem, 11.03.1939, nr 70; *Odczyt senatora Żmigrydera-Konopki*, „Głos Poranny” 4.06.1939, nr 152; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 321, poz. 634; s. 322–325, poz. 638; s. 337, poz. 655, poz. 656; s. 349, poz. 675; s. 351, poz. 677; s. 352, poz. 678; s. 356–357, poz. 685.

¹⁹ *Z Klubu Demokratycznego w Łodzi*, „Łódzianin” 27.03.1938, nr 87; *Rocznica „Wiosny Ludów” obchodzona była przez Klub Demokratyczny*, „Republika” 5.04.1938, nr 94; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 302–303; s. 306–307, poz. 614, poz. 619, poz. 620.

²⁰ *90-lecie Wiosny Ludów*, „Głos Poranny” 6.04.1938, nr 95; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 307–308, poz. 621.

²¹ *Wielkie Zgromadzenie Ludowe w Łodzi*, „Robotnik” 28.03.1938, nr 88; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 303, poz. 615.

²² *Wiec demokracji łódzkiej*, „Głos Poranny” 28.03.1938, nr 86; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 303–304, poz. 616.

²³ *Sprawozdanie miesięczne wojewody łódzkiego... za maj 1938 r.*, nr 5 z 9.06.1938. *Sprawozdania miesięczne wojewody łódzkiego...*, op. cit., cz. 1, s. 170.

²⁴ *Łódzki Klub Demokratyczny brał udział w Święcie Ludowym*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 12.06.1938, nr 156; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 312–313, poz. 627.

Prezes Łódzkiego Klubu Demokratycznego zasiadał w prezydium akademii uświetniającej obchody 20. rocznicy powstania Rządu Ludowego oraz dwudziestolecia odzyskania niepodległości²⁵.

Część komunikatów zamieszczanych w prasie w późniejszym okresie (maj-lipiec 1938 r.) zawierała dalsze informacje organizacyjne, związane m.in. z pracami nad powołaniem Stronnictwa Demokratycznego, wyborem nowych władz Klubu, zmianą siedziby²⁶. 12 czerwca 1938 r. we Lwowie odbył się zjazd działaczy demokratycznych z całego kraju, na którym podjęto decyzję o utworzeniu partii politycznej²⁷. Szybko postępowały prace nad organizacją Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi²⁸. W „Orce na Ugorze” napisano m.in., że w Łodzi i Warszawie dobrze rozwijają się prace nad bezpośrednią organizacją ośrodków Stronnictwa²⁹. Podawano także, iż

[...] jakieś czynniki usiłują skompromitować akcję [...]. Zbierane są przez grupę oszustów podpisy pod „deklaracjami” rzekomo stronnictwa, zredagowanymi w sposób – niesłychanie naiwny. Próby te spotkały się z należytą odprawą ze strony tymczasowych władz Stronnictwa Demokratycznego³⁰.

W zebraniu organizacyjnym Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi wzięło udział około 100 osób. Odbyło się ono 19 września 1938 r. Po referacie dr. Stanisława Więckowskiego i dyskusji uzgodniono przystąpienie do organizującego się

²⁵ *Klub Demokratyczny w Łodzi*, „Dziennik Ludowy” 11.11.1938, nr 323; *Wiadomości z Łodzi. Akademia niepodległościowa w Klubie Demokratycznym*, ibidem, 14.11.1938, nr 326; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 330–331, poz. 645, poz. 646.

²⁶ Zob. np. *Przed utworzeniem Stronnictwa Demokratycznego*, „Głos Poranny” 19.05.1938, nr 136; *Przed utworzeniem Stronnictwa Demokratycznego*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 1.06.1938, nr 147; *Nowy etap*, „Orka na Ugorze” 15.06.1938, nr 45; *Praca nad organizacją Stronnictwa Demokratycznego*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 1.07.1938, nr 175; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 1, s. 367, poz. 212; s. 385–386, poz. 222; s. 393, poz. 231.

²⁷ *Stronnictwo Demokratyczne tworzy się! Zjazd działaczy demokratycznych we Lwowie*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 13.06.1938, nr 157; *Nowy etap*, op. cit.; *Przegląd prasy. Zjazd Klubów Demokratycznych*, „Robotnik” 16.06.1938, nr 165; *Konsolidacja na odcinku demokratycznym*, ibidem, 19.06.1938, nr 168; *Płk. Grzędziński prezesem Stronnictwa Demokratycznego*, „Republika” 12.06.1938, nr 159; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 1, s. 382–384, poz. 221; s. 366, poz. 211; s. 385–386, poz. 222; s. 387, poz. 223, poz. 224; s. 380, poz. 219.

²⁸ *Ożywione prace organizacyjne Stronnictwa Demokratycznego*, „Dziennik Ludowy” 8.07.1938, nr 190; *[Zebranie Komitetu Organizacyjnego Stronnictwa Demokratycznego]*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 15.07.1938, nr 189; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 1, s. 395–396, poz. 235; s. 399, poz. 237.

²⁹ *Stronnictwo Demokratyczne*, „Orka na Ugorze” 5.07.1938, nr 5; *Ożywione prace Stronnictwa Demokratycznego*, op. cit.; *Dziennik Str. Demokratycznego w stolicy?*, „Łodzianin” 15.07.1938, nr 194; *[Zebranie Komitetu Organizacyjnego Stronnictwa Demokratycznego]*, op. cit.; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 1, s. 394, poz. 233; s. 395–396, poz. 235; s. 399, poz. 238, poz. 237.

³⁰ *Próby dywersji*, „Orka na Ugorze” 28.07.1938, nr 7; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 313–314, poz. 629.

Stronnictwa Demokratycznego i wyłoniono Komitet Organizacyjny SD na Okręg Łódzki, w składzie: płk dr Stanisław Więckowski – prezes, członkowie – prof. dr Wincenty Tomaszewicz, Kazimierz Gallas, Romuald Rudnicki, Feliks Żurawski, Feliks Łaskiewicz, Roman Szymański, Jan Palusiński, dr Michał Urbach³¹. Od października 1938 r. Klub i Stronnictwo Demokratyczne dysponowały lokalem mieszczącym się przy ulicy Kilińskiego 49, na parterze (od frontu budynku)³².

31 października 1938 r. na Walnym Zebraniu członków wybrano nowy zarząd: prezes – dr Stanisław Więckowski, wiceprezesa – Stanisława Aletowa, Karol Hiller, Roman Szymański, sekretarze – mgr M. Bernic, J. Golczewski, skarbnik – inż. Berliner, członkowie – Helena Sterlingowa, Józef Rutkowski, mgr Szlindenbuch, adw. Mieczysław Sarna, red. Awerbach³³.

Stosunkowo szeroką działalność prowadziła Sekcja Młodych Klubu Demokratycznego w Łodzi. O „licznej Sekcji Młodych” pisano w „Republice” już w marcu 1938 r.³⁴ Należała do niej młodzież o poglądach demokratycznych, bez różnicy pochodzenia i wyznania, choć przeważali studiujący na Wolnej Wszechnicy Polskiej. Spodziewano się, że w przyszłości przystąpi do Klubu Demokratycznego młodzież bez względu na poziom i rodzaj wykształcenia. Jako naczelny cel przyjęto szerzenie hasła demokratycznych, pragnąc „stać w zwartych szeregach przy sztandarze polskiej demokracji, mającej najpiękniejszą kartę w historii walki o wolność i niepodległość Polski”³⁵. Sekcja Młodych organizowała zebrania członków, brała udział w odczytach i prelekcjach, spotkaniach z działaczami społeczno-politycznymi, zlotach młodzieży. We wrześniu 1938 r. odbyły się następujące zebrania: w środę – 19 września o godz. 19.30: zebranie Sekcji Młodych; w czwartek – 20 września o godz. 19.30: zebranie wszystkich członków poświęcone dyskusji nad referatem w sprawie istoty faszyzmu, w piątek – 21 września posiedzenie Komisji Organizacyjnej Stronnictwa Demokratycznego, w niedzielę – 31 września o godz. 11.00: doroczne walne zgromadzenie Klubu Demokratycznego³⁶.

³¹ *Stronnictwo Demokratyczne w Łodzi*, „Republika” 22.09.1938, nr 260; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 321, poz. 636.

³² *Ze Stronnictwa Demokratycznego*, „Republika” 19.10.1938, nr 287; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 322, poz. 637.

³³ *Z Klubu Demokratycznego w Łodzi*, „Dziennik Ludowy” 9.11.1938, nr 321; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 328, poz. 643.

³⁴ *Z Klubu Demokratycznego w Łodzi*, „Republika” 27.03.1938, nr 85; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 302–303, poz. 614.

³⁵ *Sekcja Młodych Klubu Demokratycznego w Łodzi*, „Republika” 31.03.1938, nr 89; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 304, poz. 617.

³⁶ *Klub Demokratyczny w Łodzi*, „Republika” 18.09.1938, nr 256; *Ze Stronnictwa Demokratycznego*, ibidem, 19.10.1938, nr 287; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 321, poz. 634; s. 322, poz. 637.

Na Walnym Zebraniu członków powołano Komitet Organizacyjny Wydziału Młodzieżowego Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi³⁷. Informacje na ten temat udzielał Sekretariat SD codziennie w godz. 19–21, z wyjątkiem niedziel i dni świątecznych. „Orka na Ugorze” podała skład Zarządu Wydziału Młodzieży SD: Helena Gallasówna – prezes, Roman Cange – wiceprezes, Ignacy Jakobson – sekretarz generalny, Aleksander Muszalski – skarbnik, Helena Krzewińska – sekretarz³⁸. Zarząd Okręgu rozpoczął organizowanie miejskich i zamiejscowych kół Wydziału Młodzieżowego SD.

Członkowie Klubu i Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi uczestniczyli w akcji przedwyborczej do Rady Miejskiej. Wzięli udział m.in. w konferencji przedwyborczej stronnictw lewicowych, która rozpoczęła się w sali filharmonii 24 sierpnia 1938 roku o godz. 19.00. Płk Stanisław Więckowski odczytał w imieniu Klubu Demokratycznego deklarację popierającą stanowisko PPS w sprawie wyborów samorządowych³⁹. Sprawozdawca „Głosu Porannego” stwierdził, że nie podjęto decyzji o udziale w samym akcie głosowania, stając na stanowisku wykorzystania akcji wyborczej do „przeprowadzenia szerokiej kampanii o charakterze plebiscytu przeciwko reakcji endecko-ozonowskiej i przeciwko rządóm komisarycznym”⁴⁰. W „Łodzianinie” zamieszczono komunikat Stronnictwa Demokratycznego, w którym zwrócono się z prośbą o zgłoszenie się demokratów 26 i 27 października w celu podpisania listy kandydatów na radnych miejskich. Bliższych wyjaśnień miano udzielać w czasie codziennych dyżurów, odbywających się w lokalu partii przy ul. Kilińskiego 49⁴¹. „Dziennik Ludowy” podał apel Komitetu Wyborczego SD, wzywający członków i sympatyków do współpracy w akcji wyborczej⁴². Na ogłoszonej 1 listopada liście kandydatów do Rady Miejskiej PPS i Klasowych Związków Zawodowych umieszczeni zostali wybitni przedstawiciele SD w Łodzi. W „Krakowskim Kurierze Wieczornym” zaznaczono: „Obok płk. dr Stan. Więckowskiego, czołowego kandydata II okręgu, figurują nast. nazwiska: prof. dr Tomaszewicz Wincenty – lekarz, prof., Palusiński Jan – przewodniczący sekcji nauczycieli szkół średnich, ZNP, Sarna Mieczysław – adwokat,

³⁷ *Ze Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi*, „Dziennik Ludowy” 1.11.1938, nr 313; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 327, poz. 641.

³⁸ *Wydział Młodzieży Stronnictwa Demokratycznego*, „Orka na Ugorze” 25.02.1939, nr 5; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 347, poz. 671.

³⁹ *Konferencja przedwyborcza w filharmonii*, „Głos Poranny” 25.08.1938, nr 232; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, poz. 630.

⁴⁰ *Rezolucje robotniczej Łodzi wypowiadają się za przyjaźnią z Francją i przeciw współpracy z Niemcami*, „Głos Poranny” 26.08.1938, nr 233; *Odzwierciedlenie nastrojów społeczeństwa*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 2.11.1938, nr 299; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 315–317, poz. 631; t. 1, s. 429–430, poz. 271.

⁴¹ *Komunikat Stronnictwa Demokratycznego*, „Łodzianin” 26.10.1938, nr 304; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 332, poz. 648.

⁴² *Główny Komitet Wyborczy Stronnictwa Demokratycznego*, „Dziennik Ludowy” 4.11.1938, nr 316; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 327, poz. 642.

Stanisława Lenk-Aletowa – nauczycielka i Sterlingowa Helena – czł. zarz. Klubu Demokratycznego”⁴³.

Wśród kolportowanych w mieście odezw wyborczych znalazła się odezwa Stronnictwa Demokratycznego, idącego do wyborów w bloku z PPS, na którą zwrócił uwagę m.in. „Dziennik Ludowy” i „Głos Poranny”. W „Dzienniku Ludowym” podana została jej treść – jak zaznaczono – w skrócie, ale przy zachowaniu najistotniejszych jej ustępów. Podkreślano w niej między innymi.

Przyszłość naszą widzimy na drodze walki o takie reformy socjalne i ustrojowe, które by wypełniały rzetelną treścią nie respektowane dzisiaj przez nikogo założenie konstytucji naszej „Państwo jest wspólnym dobrem wszystkich obywateli”. Dążyć będziemy w wysiłkach prac naszych do złagodzenia jaskrawych kontrastów. W szczególności walczyć będziemy z tzw. rasizmem, jako najjaskrawszą formą współczesnego barbarzyństwa⁴⁴.

W „Głosie Porannym” skomentowano ją słowami:

[...] odezwa Stronnictwa Demokratycznego stanowi coś w rodzaju platformy wyborczej. Stronnictwo to staje zdecydowanie po stronie przeciwników rasizmu i antysemityzmu i wypowiada się za walką o sprawiedliwość społeczną i polityczną⁴⁵.

W związku z listą nr 2, z której kandydowali działacze ruchu demokratycznego, prowadzone były intensywne działania, m.in. cieszące się dużym powodzeniem zebrania przedwyborcze. Na jednym ze zgromadzeń okręgów I, II i V przemawiał prof. dr Wincenty Tomaszewicz⁴⁶. 3 i 4 grudnia „Łodzianin” zamieścił listy kandydatów na radnych w okręgu I i II z listy PPS i Klasowych Związków Zawodowych. Znaleźli się na nich: dr Stanisław Więckowski, Kazimierz Hartman, Gustawa Moskiewicz, Otto Abel, Antoni Napieralski, Ignacy Pawłowski, Stanisław Silczak, Ignacy Cyruł, Helena Sterlingowa, Józef Nowak, Paweł Skarbek, Edmund Becker, Bronisław Szalewicz, Irena Pachałowa, Józef Koza⁴⁷. W „Republice” z 13 i 14 grudnia przedstawiono sylwetki płk. Stanisława Więckowskiego oraz prof. gimnaz. dr. Wincentego Tomaszewicza. Napisano:

⁴³ *Kandydatury Str. Demokratycznego w Łodzi*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 1.11.1938, nr 298; *Demokratyczna Warszawa i Łódź głosują do Samorządu Miejskiego na listę nr 2*, „Czarno na Białem” 6.11.1938, nr 45; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 326, poz. 640; t. 1, s. 431, poz. 272.

⁴⁴ *Łódź w przededniu wyborów. Platforma wyborcza Stronnictwa Demokratycznego*, „Dziennik Ludowy” 21.11.1938, nr 333; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 333, poz. 649.

⁴⁵ *Platforma wyborcza demokracji*, „Głos Poranny” 22.11.1938, nr 322; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 331–332, poz. 647.

⁴⁶ *Akcja przedwyborcza w Łodzi*, „Czarno na Białem” 27.11.1938, nr 48 (74); *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 334, poz. 650.

⁴⁷ *Kandydaci na radnych miasta w okręgu I z list PPS. i Kl. Związków Zawodowych*, „Łodzianin” 3.12.1938, nr 343; *Kandydaci na radnych w II Okręgu. Listy PPS. i Kl. Związków Zawodowych*, ibidem, 4.12.1938, nr 344; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 339–340, poz. 659, poz. 660.

[...] płk. Antoni Stanisław Więckowski, dr medycyny i filozofii, prezes Koła Patriotów w latach 1914–1915, lekarz legionowy w latach 1915–1918, [...] komendant szpitala wojskowego w Łodzi i [...] szef sanitarny O. K. Łódź. Założyciel Gimnazjum POW, prezes stowarzyszenia lekarzy wojew. łódzkiego, prezes Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi [...]; Prof. dr Wincenty Tomaszewicz, były profesor Uniwersytetu w Jekaterynosławiu, były naczelny lekarz łódzkiej Kasy Chorych i Związku Okręgowego Kas Chorych [...]. Współtwórca budowy sanatorium [...] w Tuszyńku, szpitala im. Prezydenta Mościckiego w Łodzi, gmachów dla kas chorych w Zgierzu, Aleksandrowie, Ozorkowie, Piotrkowie, Tomaszowie, były dyrektor, a obecnie ordynator oddziału chirurgicznego szpitala im. Prezydenta Mościckiego, wybitny znawca zagadnień społeczno-lekarskich i działacz społeczny⁴⁸.

16 grudnia o godz. 18.30 w sali „Warszawskiej”, przy ul. Południowej 36 odbyło się ostatnie zebranie przedwyborcze, z udziałem płk. Stanisława Więckowskiego, Gustawa Moskiewicza, Zygmunta Szulmana, Leona Malinowskiego⁴⁹. Tego samego dnia Komitet Wyborczy SD w Łodzi zamieścił w „Orce na Ugorze” odezwę z apelem, w którym nawoływał:

Obywatele! W dniu 18 grudnia wybieramy szóstą już z kolei Radę Miejską. Każdy obywatel musi zająć jasne stanowisko i wybrać wyłącznie przedstawicieli najliczniejszych rzesz pracowniczych i robotniczych naszego miasta pracy i głodu, nędzy i bezrobocia. Ani jednego głosu nie oddamy endeckim hienom, tuczącym się krwią i krzywdą człowieka pracy⁵⁰.

Artykuł płk. dr. Stanisława Więckowskiego, zatytułowany *Dlaczego chcemy wejść do Rady Miejskiej m. Łodzi*, wydrukowany został 18 grudnia w „Czarno na Białem”. Autor stwierdził w nim m.in., że organizujący się we własne stronnictwo demokraci łódzcy uważają za konieczne, aby aktywnie uczestniczyć w obecnych

⁴⁸ *Kandydaci na radnych M. Łodzi*, „Republika” 13.12.1938, nr 342; *Kandydaci na radnych M. Łodzi*, ibidem, 14.12.1938, nr 343. Jeszcze 18 grudnia w „Dzienniku Ludowym” zamieszczono listę kandydatów z okręgów I, II i V. Podano ją – jak napisano: „W związku z rozsiewanymi przez przeciwników politycznych pogłoskami [...] dla dokładnego poinformowania szerokich kół naszych wyborców”. *Wiadomości z Łodzi*, „Dziennik Ludowy” 18.12.1938, nr 360; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 340, poz. 661; s. 340–341, poz. 662; s. 343, poz. 665.

⁴⁹ *Komitet Wyborczy PPS i Klasowych Zw. Zaw. Okręgów I, II i V w Łodzi*, „Dziennik Ludowy” 16.12.1938, nr 358; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 341, poz. 663.

⁵⁰ *Wybory w Łodzi*, „Orka na Ugorze” 16.12.1938, nr 25. Por. *Demokratyczna Warszawa i Łódź głosują do samorządu miejskiego na listę nr 2*, „Czarno na Białem” 6.11.1938, nr 45 (71); *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 341–342, poz. 664, cz. 1, s. 431, poz. 272. Na listach wyborczych PPS i klasowych związków zawodowych do Rady Miejskiej Łodzi umieszczono kilka osób z SD. Byli to: płk dr Stanisław Więckowski, prof. dr Wincenty Tomaszewicz, Helena Sterlingowa, Jan Palusiński, Stanisława Lenk-Aletowa, Mieczysław Sarna. Por. M. Bandurka, A. Felchner, B. Krzezińska, op. cit., s. 21.

wyborach samorządowych z uwagi na ich charakter oraz ze względu na zagadnienia wymagające rozwiązania w Radzie Miejskiej⁵¹.

Wyjaśniano, dlaczego Stronnictwo Demokratyczne nie wystawiło samodzielnych list w wyborach samorządowych. Uznano, że fakt pozostawania partii w stadium organizowania nie jest jedyną ani główną przyczyną. Głównym powodem było dążenie do „zwartego, jednolitego frontu demokracji polskiej zdecydowanie przeciwstawiającego się wszelkim «narodowym» próbom totalizacji [...] życia politycznego”⁵². W „Orce na Ugorze” zamieszczono treść ulotki określającej cele pracy radnych demokratycznych. Poza tym przypomniano:

Demokracja nie od wczoraj pracuje w Łodzi. Znacie ją. Wiecie, że ona inicjatywą i trudem Polskiej Partii Socjalistycznej stworzyła (za kadencji poprzednich zarządów miejskich) powszechne nauczanie w naszym mieście, wyprzedzając w tym wszystkie inne miasta dawnego zaboru moskiewskiego. Ona zorganizowała sieć racjonalnie urządzonych instytucji opiekuńczych, ambulatoriów lekarskich i urzędzeń dla ochrony życia mieszkańców. Rzetelnie pracowała nad udostępnieniem skarbów kultury ludziom pracującym. [...] była zawsze oddanym przyjacielem człowieka pracy. Jest i będzie nim nadal⁵³.

Pod koniec grudnia 1938 r. członkowie Stronnictwa Demokratycznego wystosowali „List otwarty do polskiego radia”, który podpisali: Aleksandra Domagałowa, Jerzy Pik, Stanisława Aletowa, Lew Wilkowicz, Roman Szymański, Jan Palusiński, Kazimierz Gallas, Wincenty Tomaszewicz, Stanisław Więckowski. Sprzeciwiano się postulatowi stawianym w nadanej przez radiostację raszyńską audycji, zatytułowanej *Unarodowienie handlu w Polsce*. Zaznaczono:

przemawiał p. Cichomski. W formie lakonicznej a zarazem demagogicznej przedstawił radiosłuchaczom tezy o unarodowieniu handlu w Polsce. [...] Na zakończenie swego przemówienia, nawiązując do poprzednio wymienionych tez zwrócił się z apelem, aby

⁵¹ *Dlaczego chcemy wejść do Rady Miejskiej M. Łodzi*, „Czarno na Białem” 18.12.1938, nr 51; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 334–335, poz. 651.

⁵² *Uwagi na czasie*, „Orka na Ugorze” 25.12.1938, nr 26; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 1, s. 471–473, poz. 317. „Blok socjalistyczny” uzyskał 33 mandaty. Do Rady Miejskiej (według okręgów głosowania) weszli: Wincenty Tomaszewicz, Stanisław Więckowski, Kazimierz Hartman, Antoni Napieralski, Wacław Jurczak, Józefa Zajdłowa, Stanisław Pietrzak, Stanisław Krzynówek, Władysław Szczpańczyk, Stanisław Strzelczyk, Rafał Kempner, Lucjan Głowacki, Stanisław Kacprzak, Adam Walczak, Wincenty Stawiński, Leon Zajdel, Bronisław Klinkiewicz, Benedykt Brzeziński, Stanisław Goliński, Józef Potkański, Ludwik Skrzydlewski, Bronisław Kruczkowski, Kazimierz Sobczak, Emil Zerbe, Kazimierz Witaszewski, Edward Andrzejak, Antoni Grzelak, Marian Sumerowski, Henryk Domeradzki, Jan Pachała, Władysław Matula, Julian Kukulski, Bronisław Furmanek. M. Nartowicz-Kot, *Polski ruch socjalistyczny w Łodzi w latach 1927–1939*, Łódź 2001, s. 252–253.

⁵³ *Stronnictwo Demokratyczne w Łodzi*, „Orka na Ugorze” 7.01.1939, nr 1; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 336, poz. 653.

wobec zbliżających się świąt Bożego Narodzenia czynili zakupy wyłącznie w firmach polskich⁵⁴.

Na początku stycznia 1939 r. radni Stronnictwa Demokratycznego wzięli udział w pogrzebie robotników zabitych przez bojówki w czasie akcji wyborczej. Na cmentarzu na Chojnach delegacja klubu PPS złożyła na grobie wieniec z napisem: „Towarzyszowi Waclawowi Szmalcowi zamordowanemu przez faszystów – Klub radnych PPS i klasowych związków zawodowych, Stronnictwo Demokratyczne i NSPP”⁵⁵. Stamtąd udano się na cmentarz na Zarzewie, gdzie na grobie Józefa Rybaka złożono wieniec z podobnym napisem.

Inne działania podejmowane przez demokratów w 1939 r. to m.in.: potępienie antyżydowskich wystąpień Narodowej Demokracji w Radzie Miejskiej, udział delegacji Stronnictwa Demokratycznego w powitaniu nowo wybranego prezydenta miasta Łodzi – Jana Kwapińskiego, udział w obchodach 1 maja, zorganizowanie w 100. rocznicę śmierci Szymona Konarskiego akademii ku jego czci, ogłoszenie rezolucji wydanej w sprawie polskich praw do Bałtyku, złożenie oświadczenia potępiającego ekscesy narodowościowe na uczelniach⁵⁶. W „Głosie Porannym” zacytowano m.in. następujące słowa dr. Stanisława Więckowskiego, przemawiającego w Radzie Miejskiej: „Organizująca się we własnym stronnictwie demokracja polska w Łodzi przystępuje do prac na terenie samorządowym w oparciu o te same zasady służby w imię dobra ogółu obywateli, jakimi kieruje się niezmiennie we wszystkich przejawach swej działalności publicznej”⁵⁷.

Zarząd Łódzkiego Oddziału Stronnictwa Demokratycznego zorganizował kilkumiesięczny kurs oświatowy, z wykładami obejmującymi: język polski, historię, nauki przyrodnicze, higienę, ustawodawstwo pracy, ubezpieczenia. W każdy czwartek o godz. 20.00 wygłaszane były referaty dla członków dotyczące aktualnych kwestii społeczno-politycznych⁵⁸. W prowadzonym intensywnie cyklu odczytów

⁵⁴ *W imię prawdy i sprawiedliwości*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 29.12.1938, nr 352; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 343–344, poz. 666.

⁵⁵ *Hołd zabitym robotnikom*, „Republika” 12.02.1939, nr 43; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 345, poz. 667.

⁵⁶ *Antyżydowskie wystąpienia endecji spotkały się z należyłą odprawą ze strony demokracji w Radzie Miejskiej*, „Głos Poranny” 17.02.1939, nr 48; *Robotnicy witają swego prezydenta. Socjalistyczny Zarząd Miejski już objął urządowanie*, „Dziennik Ludowy” 4.03.1939, nr 63; *Obchód 1 Maja*, „Łodzianin” 24.04.1939, nr 114; *Klub Demokratyczny w Łodzi*, ibidem, 5.05.1939, nr 125; *Akademia w Klubie Demokratycznym*, „Głos Poranny” 10.05.1939, nr 128; *Precz z hitlerowskimi podpalaczami świata*, ibidem, 30.06.1939, nr 177; *Stronnictwo Demokratyczne w Łodzi potępia ekscesy na wyższych uczelniach. Trzeba walczyć z posiewem nienawiści plemiennej i rasowej*, „Dziennik Ludowy” 7.07.1939, nr 187; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 347–348, poz. 672; s. 350, poz. 676; s. 354, poz. 681; s. 354–355, poz. 682; s. 355, poz. 683; s. 357–359, poz. 686; s. 360–361, poz. 688.

⁵⁷ *Antyżydowskie wystąpienia endecji spotkały się z należyłą odprawą ze strony demokracji w Radzie Miejskiej*, op. cit.

⁵⁸ *Zawiadomienie*, „Dziennik Ludowy” 15.02.1939, nr 46; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 346, poz. 669.

znaczące były m.in. wystąpienia zatytułowane: *Demokracja a idea Ligi Narodów, Nowy kryzys Europy, Trudności polskiego parlamentaryzmu, Obywatele a państwo*⁵⁹. Część referatów dotyczyła problematyki, która nie miała związków z polityką. Wśród nich znalazły się m.in. zagadnienia naukowe (np. historyczno-literackie) i społeczne (np. dotyczące ubezpieczeń czy kodeksu pracy). Wykładowcami byli m.in. Ludwik Kojrański, Leonard Rac, Jan Palusiński.

Klub i Stronnictwo Demokratyczne w Łodzi prowadziły stosunkowo szeroką działalność organizacyjną oraz społeczno-polityczną. Wypracowywaną myśl programową upowszechniano w różnych formach – odezwach, rezolucjach, wypowiedziach publicznych członków. Płk dr Stanisław Więckowski – prezes Klubu, później Zarządu Okręgu SD w Łodzi, w cyklu wystąpień przedstawił zasady ideowe ruchu demokratycznego, sytuację wewnętrzną Polski końca lat trzydziestych XX wieku, uwarunkowania międzynarodowe ostatnich lat przedwojennych oraz inne problemy wówczas szczególnie istotne⁶⁰. Odbywały się zebrania, odczyty, dyskusje, akademie, na których wygłaszano referaty o treści mającej służyć szerzeniu zasad demokratycznych. Działacze Klubu i SD brali udział w wiecach, pochodach, spotkaniach etc. inicjowanych przez PPS i SL – traktowanych jako pokrewne ugrupowania polityczne oraz innych imprezach – wycieczkach, kursach, obchodach świąt państwowych, zgromadzeniach okolicznościowych, cieszących się dużym zainteresowaniem, na co wskazywała frekwencja i ożywiona wymiana poglądów. Łódzki Klub Demokratyczny, tak jak inne kluby, wypowiadał się na wiele ważnych tematów, zwłaszcza w kontekście zagrożenia wojennego 1939 r. Bliską współpracę nawiązano przede wszystkim z PPS, czego dowodem było uczestnictwo liderów i członków w organizowanych przez partię konferencjach, zgromadzeniach publicznych oraz pójście we wspólnym bloku do wyborów samorządowych. Łódzkich demokratów i socjalistów łączyły związki personalne i ideowe – akces do Klubu, a następnie SD zgłosili niektórzy wcześniejsi działacze PPS, m.in. Władysław Dolecki i Kazimierz Gallas, którzy znaleźli się w składzie władz nowo powstałego stronnictwa.

⁵⁹ Odczyt redaktora J. Grzędzińskiego, „Dziennik Ludowy” 2.03.1939, nr 61; Odczyt redaktora J. Grzędzińskiego, ibidem, 6.03.1939, nr 65; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 2, s. 349, poz. 675; s. 351, poz. 677.

⁶⁰ Zob. np. *Wasale prawa pięści*, „Krakowski Kurier Wieczorny” 25.12.1938, nr 250; *Skąd ta opieszałość*, „Orka na Ugorze” 25.02.1939, nr 5; *Śladami Krzyżaków*, „Dziennik Ludowy” 7.06.1939, nr 157; *Materiały do historii Klubów...*, op. cit., cz. 1, s. 480–481, poz. 327; op. cit., cz. 2, s. 347, poz. 671; cz. 1, s. 538–540, poz. 370; s. 496–498, poz. 347; s. 538–540, poz. 370.